

instancji na obszarze b. zaboru rosyjskiego i austrjackiego // Dzienik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – Warszawa, 1922. – № 91. – Poz. 846. – S. 1567–1568. 19. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 17 maja 1921 r. w przedmiocie wykonania art. 3 ustawy z dnia 3 grudnia 1920 r. o tymczasowej organizacji władz administracyjnych II instancji (województw) na obszarze b. Królestwa Galicji i Lodomerji z W. Ks. Krakowskiem oraz na wchodzących w skład Rzeczypospolitej Polskiej obszarach Spisza i Orawy // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1921. – № 46. – Poz. 282. – S. 680–681. 20. Traktat pokoju między Polską a Rosją i Ukrainą podpisany w Rydze dnia 18 marca 1921 roku // Dzienik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1921. – № 49. – Poz. 300. – S. 814–867. 21. Umowa o preliminaryjnym pokoju i rozejmie między Rzeczpospolitą Polską z jednej a Rosyjską Federacyjną Socjalistyczną Republiką Rad i Ukrainą Socjalistyczną Republiką Rad z drugiej strony podpisana w Rydze w dniu 12 października 1920 roku // Dzienik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1921. – № 28. – Poz. 161. – S. 331–346. 22. Ustawa tymczasowa z dnia 2 sierpnia 1919 roku o organizacji władz administracyjnych II instancji // Dzienik Praw Panstwa Polskiego. – 1919. – № 65. – Poz. 395. – S. 698–700. 23. Ustawa z dnia 3 grudnia 1920 r. o tymczasowej organizacji władz administracyjnych II instancji (województw) na obszarze b. Królestwa Galicji i Lodomerji z W. Ks. Krakowskiem oraz na wchodzących w skład Rzeczypospolitej Polskiej obszarach Spisza i Orawy // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1920. – № 117. – poz. 768. – S. 2064–2066. 24. Ustawa z dnia 31 lipca 1919 roku o tymczasowej organizacji władz i urzędów skarbowych // Dzienik Praw Panstwa Polskiego. – 1919. – Nr 65. – Poz. 391. – S. 689–691.

Святослав Русенко

ОСОБЕННОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПОЛЬСКОЙ ТАМОЖЕННОЙ СЛУЖБЫ В ЗАПАДНОЙ УКРАИНЕ В МЕЖВОЕННЫЙ ПЕРИОД

Статья посвящена исследованию организационных особенностей осуществления таможенного дела на западноукраинских землях, которые находились под властью Польши, организация таможенного дела на вновь созданных границах и в середине таможенной территории. Проведен обзор экономического развития территории Польши.

Ключевые слова: Вторая Речь Посполитая, Западная Украина, государственные органы власти, таможенное дело, таможенные органы.

Svyatoslav Rusenko

FEATURES OF POLISH CUSTOMS WESTERN UKRAINE IN THE INTERWAR PERIOD

The article is devoted research of organizational features of realization of custom business on West Ukraine earths which were under power of Poland, organization of custom business on the accrued scopes and in a middle custom territory. The review of economic development of territory of Poland is conducted.

Key words: II Rzeczpospolita, Western Ukraine, government organs, custom business, custom organs.

УДК 94(477)

Ярослав Дзісяк

ПЕРЕБІГ БОЙОВИХ ДІЙ НА ЧОРТКІВЩИНІ У ЛИПНІ-СЕРПНІ 1920 Р.

У статті аналізується перебіг воєнних подій на Чортківщині в період останнього року національно-визвольних змагань за участю армій УНР, Росії та Польщі. Досліджуються окремі аспекти суспільного становища у повіті після встановлення радянської влади у серпні 1920 року на основі спогадів учасників та неопублікованих архівних матеріалів.

Ключові слова: 3-тя Залізна Дивізія, кінна армія М. Будьонного, Галицька радянська соціалістична республіка, Чортківський повітовий революційний комітет, повітова міліція.

Актуальність цієї теми обумовлена потребою різноаспектного неупередженого дослідження історії Чортківщини, що сприятиме ширшому пізнанню маловідомих воєнних подій, оскільки період другої половини літа 1920 року у публіцистичній та науковій літературі висвітлений надто поверхнево – наявні лише окремі спогади військових керівників.

Об'єкт статті – громадське, політичне та воєнне становище Чортківського повіту упродовж липня-серпня 1920 року.

Предмет дослідження – характеристика бойових дій при відступі підрозділів армії УНР південною Тернопільщиною та основних аспектів суспільного життя Чортківщини, визначених радянською адміністративною системою.

Мета дослідження – проаналізувати перебіг бойових дій на Чортківщині упродовж липня-серпня 1920 р.

Об'єкт, предмет і мета дослідження обумовлені вирішенням таких основних завдань: простежити відступ українських військ; проаналізувати висвітлення бойових дій у вітчизняній науковій літературі; дослідити специфіку діяльності силових структур радянської влади.

При дослідженні цієї теми опрацьовано необхідну літературу, представлену спогадами учасників воєнних подій періоду – праці генерала М. Омеляновича-Павленка [8] та генерала О. Удовиченка [6], дослідження сучасних істориків Я. Грицака [1], В. Савченка. Окрім того, автор опрацював фонд 2309, опис 1. "Чортківський повітовий революційний комітет" Державного архіву Тернопільської області [7; 9–10].

1920 рік був третім завершальним роком воєнної боротьби за утвердження українцями власної держави. Упродовж цього року Україна зазнала зміни влади. Воєнно-політичні трансформації відбулися і на Тернопільщині, зокрема, на теренах Чортківщини. До середини липня кінна армія під командуванням С. Будьонного змусила польсько-українські війська відступити за Збруч. Я. Грицак стверджує, що українське населення, внаслідок польських реквізицій у Наддніпрянській Україні, в ході спільного (союзницького) визвольного наступу армій С. Петлюри та Ю. Пилсудського, контрнаступ Червоної армії сприймало як визволення [1, с. 155]. Галичани на загал були позбавлені такого ентузіазму. Сучасник тих подій, історик І. Нагаєвський писав, що "... зайняли частину Галичини по Гнилу Липу й Дністер. В Тернополі був створений уряд Галицької Радянської Соціалістичної Республіки під головуванням "малороса" Задонського" [2, с. 354].

Згідно з дослідженнями В. Савченка відомо, що 14 липня 1920 р. армія УНР відходить за Збруч, в уже "польську" Галичину, а 15 липня на землях Тернопільщини і східної Львівщини проголошується маріонеткова Галицька РСР [3, с. 335]. У праці "Історія галицького стрілецтва" М. Литвин і К. Науменко радянське вторгнення описують як "вбиття пілсудчиків" [4, с. 170].

Радянська система використовувала перевірену методику – творити місцеві адміністративні структури з представників місцевих сил.

22 липня 1920 р. напрям основного удару Червоної армії на українському фронті зміщується з Волині у Галичину. 1-у кінну армію, частини 12-ї і 14-ї армій повертають на південний захід, у напрямку Львова. 23 липня поточного року командування Червоної армії наказує 1-й кінній армії не пізніше 29 липня захопити Львів, а 14-й армії – Львівщину. Однак, командувач Західним фронтом, М. Тухачевський вимагав переходу основних сил під Замостя, для згурпування напряму удару на Варшаву. Внаслідок цього виник гострий конфлікт, план наступу на Варшаву поступився ідеї двох ударів – на Варшаву і на Львів [3, с. 332].

Останній більшовицькій владі був важливим в політичному контексті, оскільки у ньому планувалось розмістити майбутню столицю радянської Галичини. 26 липня Тернопіль проголошувався тимчасовою столицею республіки. Оволодіння обласним центром тимчасово стабілізувало фронт по річці Серет. З району Проскурова наступ проводили 41-а і 60-а дивізії. Упродовж 14–26 липня українські війська утримують позиції між Дністром і Гусятином, з 27 липня – по лінії річки Серет. Керівництво УНР перебралось до Скали-Подільської, з часом між селом Джурином Чортківського повіту і містом Бучач, закріпивши оборону на річці Стрипа [3, с. 331–332].

Як згадував генерал О. Удовиченко, внаслідок прориву на півночі польського фронту армією С. Будьонного, поляки відступили на лінію річки Серет. Наприкінці липня у районі Чорткова зосереджено 3-ю Залізну і Запорозьку дивізії. 27 липня командування польської армії наказало командирі Залізної дивізії, полковнику (на той час) О. Удовиченку разом із Запорізькою ліквідувати прорив Червоної армії в районі Чорткова. На позиціях вздовж ріки "протягом майже десяти днів ворог енергійно атакував різні відтинки українського фронту. Особливо уперті бої були під Чортковом [5, с. 168]. Залізна дивізія була "каретою швидкої допомоги" не тільки для своїх, а й для поляків". Командир Залізної дивізії для ліквідації прориву викликав 3-й кінний полк до Джурина, щоб на ранок 31 липня почати наступ, в той же час, вислати кінну розвідку на Чортків. Згідно з донесеннями командира 3-го кінного полку, доповненими інформацією штабу Запорізької дивізії, Червона армія зайняла позиції на правому боці річки Серет від Чорткова [6, с. 71].

Проте звільнити місто не вдалося, оскільки розташування ворожих позицій не дозволяло це зробити. Документальним свідченням місцевого органу самоуправління про жахливі наслідки боїв є посвідка із печаткою громадського уряду села Вигнанки, у якій зазначено, що: "Місцевий Ревком стверджує, що ґаздівство Йосипа Гальшевського згоріло в цілості від стрілу гарматного дня 28 (середа) липня 1920 по полудні. 10 серпня 1920 р." [7, арк. 6].

Події серпня 1920 року описує у своїх спогадах генерал армії УНР М. Омелянович-Павленко: "В той час, коли на армію в цілому сипалися як з хмари в місцевій пресі всілякі обвинувачення, армія виявляла рідку боездатність" [8, с. 419]. 26 липня, в останній день бою на Збручі, червоноармійці форсують річку, їх кінна бригада, підкріплена кіннотою 44-ї радянської дивізії, загальною чисельністю до 900 шабель, проривається аж до Пробіжної, знищивши польські етапові курені. Розпочався період тривалих боїв кінноти, загальною чисельністю, більше дві тисячі чоловік з обох боків: 3-й кінний полк, кінна сотня штабу дивізії, Окрема кінна дивізія, штабові сотні 7–9 бригад – з боку армії УНР. Бій завершився повним успіхом на користь українського війська. Надалі, українська армія активно обороняла лінію річки Стрипи. Дивізії першої лінії розташовувалися по річці Джурин, ближче до Дністра, у напрямках на Товсте і Ягольницю, зосередилася група полковника Загородського – 2-а і 4-а Київські та Волинська дивізії, в околицях Джурина, на залізничній колії Бучач – Гусятин, і на північ по річці Джурин, знаходилася 3-я Залізна дивізія полковника О. Удовиченка, подалі стояла 1-а Запорізька та Окрема кінна дивізії, штаб армії – в місті Бучач [8, с. 419].

Близької другої години ночі 2 серпня, надійшло телефонне повідомлення від команди 3-ої дивізії про прорив червоною кіннотою фронту, що передувало загальному відступу обозів та армійських транспортів на захід від Бучача. Зі слів генерала М. Омеляновича-Павленка, він з конвоєм вирушив до місця постю кінної дивізії, щоб звідти мати кращу орієнтацію, "...гарматні стріли і окремі кулеметні черги на колії свідчили, що бронепотяги "Кармалюк" і "Запорожець" були ще поміж станцією Бучач і Джурин... до темряви ворог не рушив далі, він обмежився зайняттям Джурина і лише посунувся своїми передовими відділами на Бучач. Мій висновок був: на ранок червоні поширять свій клин на південний захід і будуть форсувати Стрипу" [8, с. 420].

Доповненням до поданого є продовження спогадів командира Залізної дивізії. 4 серпня розвідка 3-го кінного полку донесла, що села Палушівка-Полівці-Джурині зайняті червоноармійцями. Попередній наказ польського командування про наступ, не був реалізований, оскільки "поляки знову згинували з фронту". Натомість українське командування наказало частинам Залізної дивізії знову перейти Стрипу [6, с. 71]. На основі наведеного можна зробити висновок про те, що відступ відбувався організовано, особовий склад не був деморалізований, за твердженням деяких дослідників, більше того, були наявні й бойові успіхи.

Варто зауважити той факт, що особовий склад частин Червоної армії був укомплектований галичанами. У складі 14-ї та Кінної армій перебувало немало стрільців, що у кризовий період перейшли з Української Галицької армії до червоноармійців (частина з них, згодом втекла з-під російського командування, перейшовши у дієву армію УНР та повстанські загони). Вони повертались на Батьківщину, щиро сподіваючись, що з приходом радянської влади настане покращення умов життя. Радянська влада довірила окремі посади в адміністративних структурах галичанам [4, с. 171–172]. Присутність галичан у радянських органах влади помітна із мовного стилю документації. Проте "галицькій" кадровій політиці радянської влади є і цілком прагматичне підтвердження. У рапорті начальнику особового відділу ВНК при революційній раді вказувалося наступне: "Доношу до вашого сведения, как в Городе Чорткове, также в его раене предстоит большая работа по раскрытию Петлюровских и Польских организаций в распоряжение которых имеется масса оружия в чем у меня имеется удостоверенное сведение и по этому я вынужден к вам с просьбою о помощи мне в работу опотных сотрудников командировать ко мне кое бы владели бы украинским и польским и немецкими языками например в данное время в Г. Чорткове находится ТОВ. БУХМАН который бегло владеет украинским и польским и немецким языками, кроме сего он опытный следователь и канцелярист, и умеет лавировать с людьми что местное население воспиточные в духе утонченном и вежливости, что весьма ценят, а потому прошу командировать ко мне хоть временно означенного ТОВ. БУХМАНА, и также других по возможное сотрудников, а о дальнейшем свидение буду посылать еженедельно. Начальник секретного отдела при ревкому Г. Чорткова [7, арк 16].

Однак невдовзі "радість революційного оновлення", була обумовлена впровадженням української школи, створення комітетів неможливих, сільськогосподарських комун бідних селян, безкоштовних медичних закладів, визволення частини арештованих галичан із радянських таборів для військовополонених кардинально змінилось. Самоуправні реквізити військових підрозділів у селах, оподаткування господарства за національною ознакою викликали негативну реакцію галичан [4, с. 172]. Невдовзі місцеве населення почало виявляти обурення та спротив форсованим діям радянської окупаційної системи. Більше того, після відступу української та польської армій теренами Чортківщини, а також ще з часів Першої світової війни, в цивільного населення залишалась зброя. Повітова влада зверталась до сільських ревкомів із суворим попередженням щодо цього, текст якого подається в оригіналі: "Нигаино наказую Вам изибрати у громадян всього зброю и нигаино приставити до Тайного оперативного видилу мисто Чорткив Улица Трибунальна

бувшого суда за не исполнения сего наказа будет сельский Ревком арештован сроку до 25 серпня. 21 августа 1920 г. [7, арк. 7].

Силові структури своїм агентам з місцевих жителів надавали посвідчення, у яких вказувалося: "Пред'явник цього тов. БЕЙКО ІЛАРІОН є дійсно а г е н т ІІ ряду тайного оперативного відділу при повітовому ревкомі ЧОРТКІВ. Має право задержати кожду підозрілу особу также спекулянтів. Має вільний вхід до так приватних як і публічних льокалів всякого рода і в кожній порі. Має право ходити по улицях в кожній порі дня і ночі. Просить ся всі військові і цивільні власти дати вище названому як найдальше ідучу охорону і поміч. Важна до 10 вересня 1920 р. Начальник тайного оперативного відділу. 19 серпня 1920 р. [9, арк. 1]. Аналізуючи посвідчення, але з датою дії до 1 вересня, були видані 24 серпня – Богданову Івану, Кравченку Івану, Чотипському Михайлу, Сірику Степану, 25 серпня – Ляуферу Давиду, 31 серпня – Корніцкому Євгену [9, арк. 2, 4, 5, 7, 9, 12]. Посвідчення схожого змісту, але зі статусом секретаря таємного оперативного відділу мали Комишин Іван, Гошовський Владислав та інші [9, арк. 3, 13].

Вартим уваги є наступний документ правового ідеологічного характеру – пропуск, у якому "Разрешается Тов. Доминику Скибу проход в Особый отдел 41 дивизии по делам брата своего Юзефа Скиба есть действительно сочувствующий коммунист и по этому просим Особый отдел 41 дивизии освободить тов. Ю. Скиба. Начальник секретного оперативного отела. 31 августа 1920 г. [10, арк. 13].

Зразком іншого документу є "Повновласть", проте вона мала як військовий аспект виконання, так і цивільний. Зразком останнього є надання повноти влади на проведення телефонного зв'язку: "Дано се тов. Гофману Генрикови який має право збудувати лінію телефонічну з бюро Начальника тайного оперативного відділу до будинку повітового революційного комітету. 26 серпня 1920 р. [9, арк. 8]. Днем раніше, 25 серпня, начальником таємного оперативного відділу, голові ревкому, передавалася необхідна апаратура [7, арк. 29].

Зразком надання повноти влади як представнику силових структур є мандат, згідно з яким "Позволяет ся тов. Кравченкови Иванови на переповаджене ревізії у тов. Сконя. Цими відобраня пруської машини до писання. Чортків. 19 серпня 1920 р. [9, арк. 6]. Децо іншого змісту було надання дозволу на проведення обшуку. Проте дані правові норми та широта їхнього впровадження викликали суттєві конфлікти між посадовими особами. Так, у зверненні до начальника повітової міліції зазначалось: "Забороняю Вам переводити без мого відома всякого рода труси і перешукування. Наколи хочете який-небудь трус перевести, то прошу се повідомити і взяти собі від мене Повновласть на се. Начальник Тайного оперативного відділу ____ Секретар ____ 22 серпня 1920 р. [7, арк. 9].

Отже, перебіг воєнних подій на Чортківщині упродовж липня-серпня 1920 р. пов'язаний з вирішальними подіями, утвердження радянської влади та її діями.

Список використаних джерел

1. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. / Ярослав Грицак. – К.: Генеза, 2000. – 360 с.
2. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття / І. Нагаєвський. – Рим, 1989, К.: Український письменник, 1994. – 413 с.
3. Савченко В. А. Дванадцять воєн за Україну / В. А. Савченко – Харків: Фолио, 2005. – 415 с.
4. Литвин М. Р. Історія галицького стрілецтва / М. Р. Литвин, К. Є. Науменко. – Львів: Каменяр, 1991. – 200 с.
5. Удовиченко О. Україна у війні за державність / О. Удовиченко. – К.: "Україна", 1995. – 208 с.
6. Удовиченко О. Третя Залізна дивізія / О. Удовиченко. – Нью-Йорк: Червона калина, 1982. – 232 с.
7. Державний архів Тернопільської області, ф. 2309, оп. 1, 164 арк.
8. Омелянович-Павленко М. Спогади командарма (1917–1920): документально-художнє видання [упорядник М. Ковальчук] / М. Омелянович-Павленко. – К.: Темпора, 2007. – 608 с.
9. Державний архів Тернопільської області, ф. 2309, оп. 1, спр. 2, 18 арк.
10. Державний архів Тернопільської області, ф. 2309, оп. 1, спр. 3, 17 арк.

Ярослав Дзисяк

ТЕЧЕНИЕ БОЕВЫХ ДЕЙСТВИЙ НА ЧОРТКОВЩИНЕ В ИЮЛЕ-АВГУСТЕ 1920 Г.

В статье анализируется ход военных событий на Чортковщине в период последнего года национально-освободительных соревнований с участием армий УНР, России и Польши. Исследуются отдельные аспекты общественного положения в уезде после установления советской власти в августе 1920 года на основе воспоминаний участников и неопубликованных архивных материалов.

Ключевые слова: 3-я Железная дивизия, конная армия М. Буденного, Галицкая советская социалистическая республика, Чертковский уездный революционный комитет, уездная милиция.

Yaroslav Dzisyak

COURSE HOSTILITIES FROM CHORTKIV REGION IN JULY-AUGUST 1920.

This article analyzes the progress of military events Chortkiv region during the past year, the national liberation struggle with the armies of the UNR, Russia and Poland. We study some aspects of social status in the district after the establishment of Soviet power in August 1920 based on the memoirs of participants and unpublished archival materials.

Key words: 3rd Rail Division, Cavalry Army M. Budyonny Galician Soviet Socialist Republic, Chortkiv county revolutionary committee, the district police.

УДК 94: 655. 413 (477)

Валентина Молоткіна

**МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗБЕЧЕННЯ РАДЯНСЬКО-ПАРТІЙНИХ
ВИДАВНИЦТВ УСРР В УМОВАХ НЕП (20-ТІ РР. ХХ СТ.)**

У статті аналізується матеріально-технічне забезпечення радянсько-партійних видавництв та їх фінансова залежність від держави в умовах НЕП в 20-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: УСРР, матеріально-технічне забезпечення, партійне видавництво, поліграфічна промисловість, НЕП.

Потреба вивчення видавничої справи 1920-х рр. зумовлена сучасними соціально-економічними обставинами в Україні, які багато в чому схожі з ситуацією 20-х рр. НЕП. Досліджувана проблема має цінне наукове значення, оскільки дає змогу розкрити одну з особливостей функціонування радянсько-партійних видавництв та виявити можливості практичного запровадження прогресивного досвіду минулого.

Наукова новизна полягає в тому, що у публікації на основі об'єктивного і комплексного підходу чи не вперше зроблено спробу дослідити особливості матеріально-технічного забезпечення радянсько-партійних видавництв УСРР в умовах нової економічної політики.

Об'єктом наукового дослідження виступає видавнича справа у контексті соціальних змін і політичного розвитку УСРР в 1920-ті роки.

Предметом дослідження є радянсько-партійні видавництва УСРР досліджуваного періоду.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють 1920-ті рр., на які припадає поява НЕП та становлення і зміцнення тоталітарно-бюрократичної видавничої системи в радянській Україні.

Деякі аспекти діяльності видавництв були досліджені радянськими [12–13] істориками, проте в наш час існує необхідність об'єктивного аналізу й нового погляду на проблему матеріально-технічного забезпечення та економічної залежності радянсько-партійних видавництв від держави. Серед сучасних українських науковців, які досліджують діяльність видавництв в 1920-ті рр. можна назвати Т. Ківшар, В. Кізюна, О. Левчук, М. Тимошика [6–7; 11; 15, с. 32–34]. Зокрема, В. Кізюн звернув увагу на діяльність державних установ, суспільно-політичних, громадських організацій, які спеціалізувались на випуску друкованої продукції певного змісту і характеру з'ясував вплив держави на розвиток видавничої справи в УСРР. Аналіз наявної літератури засвідчує, що досліджувана нами проблема ще не знайшла ґрунтового, об'єктивного і цілісного висвітлення у наукових публікаціях.

В цій статті автор ставить за мету показати як в умовах НЕП посилюється економічна залежність радянсько-партійних видавництв від державних дотацій.

Відповідно до декрету Ради Народних Комісарів (РНК) РСФРР від 28 листопада 1921 р. всі видавництва переходили на госпрозрахунок, що посилювало їх економічну базу і водночас "зобов'язувало тісніше пов'язувати свою господарську діяльність з вимогами політичного життя, конкретними завданнями соціалістичного будівництва" [13, с. 51]. Здійснювати ж роботу на засадах госпрозрахунку та дбати про рентабельність і при цьому суворо дотримуватись більшовицької ідеології було досить складною справою [6, с. 160]. Перехід на госпрозрахунок у видавничій справі пов'язувався з колосальними труднощами – передусім фінансового (нестача коштів), а також технічного (розладнаність поліграфічного виробництва) та економічного характеру (відсутність необхідних економічних зв'язків видавництв з поліграфією, паперовою промисловістю і споживачами книжок) [25, арк. 22]. Тому багато видавництв працювали "дуже слабо, випускаючи в світ 1–2 книжечки" [14, с.119].